

שיח הזהויות הנהוג כיום אינו מכיר בכך שטבעה של תרבות הוא השוני, ובכך שמתחים בלתי-פתורים הם הרוח החיה המפעמת בה. לפיכך, המושג רב-תרבותיות, בעיקר בחברה הישראלית, אינו אומר דבר. מבלי להמעיט בחשיבות הצלחתו של המאבק לתת במה וקול לאמנות שאינה מהזרם המרכזי, יש להביא בחשבון את האפשרות שתכופות הוא מותיר אותנו עם אותן עדשות. עדשות הצבועות בצבעי המוכר, המערבי ובעיקרו של דבר הגברי והלבן. יתר על כן, הוא נותן תוקף ל"אחר" במידה רבה מתוך קוד האימות שלו עצמו. על כן, האחר והשונה אמנם קיבל תפקיד משמעותי ב"משחק הרב-תרבותיות" ו"הועצם" בתוך כך, אך נותר מחוץ למיינסטרים הישראלי, המניח עצמו – עדיין – כשלם הומוגני ואוניברסלי. יצירתה של ה"אחרת" עודנה נמדדת אפוא באמות המידה של ההגמוניה, ועודנה מומשגת בשיח תולדות האמנות האירופוצנטרי.

כתוצאה מכך, הפוליטיקה והפרקטיקה שמעניקות תשומת לב לשונות משמרות מנגנון של "אנחנו" ו"הם" שאיננו מאפשר הזדהויות אלטרנטיביות וחוויית שמחברות. התערוכה "גוף מקומי" מציעה לבחון את ההיבטים השונים של זהויות סובייקטיביות של אמניות כרצף גמיש ולא נוקשה, שיוצר מרבד זהויות שמרכיבות את הישראליות מבלי לקבעה.

האמניות שנבחרו להציג בתערוכה פותחות צוהר אל החוויה האישית והקולקטיבית של היות אישה ואמנית יוצאת קהילה שונה ואחרת בחברה הישראלית. כל אחת מהן מתמרנת בין הביוגרפיה הייחודית לה לבין דיון פוליטי פמיניסטי, ובירור רפלקסיבי וביקורתי כלפי קהילתה והחברה הישראלית בכלל. מרביתן מנכיחות את הגוף האנושי ובוחנות באמצעותו את החורג והדומה, את שייכותן ואת הדרתן. במקביל, הן אינן זונחות נושאים של אתניות, מיניות, מגדר וגזע. כך שמן העבודות כולן עולים מושגים של זהות מרובדת והתרסה כנגד רדידות הכללתן תחת קטגוריה חברתית מונוליתית – "אתיופית", "דרוזית", "בדואית" או "מבקשת מקלט".

מימי טסמה סיבאו

ביצירותיה של טסמה סיבאו אין מתח צבעוני, אין הפחתה בעוצמת השחור. הוא מונכח כנגד הלבון במרחב. בחברה הישראלית, הלבנה בעיקרה, צבע העור השחור הפך למסמן של קהילת יהודי אתיופיה ולאחד המרכיבים הדומיננטיים בזהותם. השחור מייצר זיהוי אוטומטי, כולל וסטריאוטיפי. טסמה סיבאו יוצאת נגד גילויים בוטים אלה של גזענות, המניחים קשר בין תכונות ביולוגיות כצבע עור או מבנה גוף ופנים לבין תכונות מנטליות כמו אינטליגנציה וחריצות או אף ערכי מוסר. לשם כך היא מנכיחה את הצבע בעבודותיה כהתרסה: בד לבן המסמל טוהר במסורת האתיופית או רקמה צבעונית נשטפים בשחור. השחורות בעבודותיה מקבלת יחס כפול, הן כמסמנת של עילת ההדרה והאפליה והן כמסמנת של ייחודיות, מסורת וגאווה.

טסמה סיבאו מאתגרת את הצופה לשקול חוסר שוויוניות גזעית ומשתמשת בשחור כצבע-על שעליו מולבש כל הרכב זהותי ותרבותי אחר ומעצימה בכך את תחושת האחרות המוחלטת. בעשותה כן, היא מתקוממת כנגד מה שהתאורטיקן הפוסט-קולוניאלי, פרנץ פאנון כינה "מטפיזיקה שבה כלוא השחור". הצבע מתפקד כמרכזי בתודעת האדם וכולא אותו בתבנית הווייטית. זכותו לתפיסה עצמית נגזלת מאחר שהוא אינו פנוי לחוש בשאר זהויותיו, לזכות בחוויה המלאה של כוליותו.

*

השמלה כאובייקט שהוצא מהקשרו מופיעה לעיתים קרובות באמנות הישראלית. היא נתלשת מהקשריה המוכרים וזוכה לקריאה חדשה השמה דגש על חשיבותה כייצוג של הנעדר ממנו. ככסות, נכרכים בה מטענים של זהות אתנית ודתית ושל היררכיות חברתיות ותרבותיות. באתיופיה, השמלה המסורתית היא לבנה, וכשטסמה סיבאו שוטפת אותה בשחור היא מוחקת כל זיהוי של מערך ערכים אחר.

אמירה זיאן

אמירה זיאן היא הנדסאית כימית תעשייתית ובעלת תואר שני באמנות מאוניברסיטת חיפה. היא הציגה בתערוכות אישיות ומשותפות רבות בארץ ובעולם. עבודותיה של זיאן מתמקדות בהיבטים החברתיים של הזהות וההוויה הנשית בחברה הדרוזית. הן חושפות את חוסר הנראות של המושתקות והשקופות, את מצוקתן של נשים בחברה המסורתית. חברה זו תובעת מנשים לראות בגטו הביתי את מימוש כל חלומותיהן ומצפה מהן לממש עצמן בגידול ילדים ובעבודות הבית. כמי שממצה את כשרונותיה בעבודה יצירתית ומקבלת השראה משיחות ארוכות ואינטימיות עם בנות קהילתה, הבית על כל מרכיביו ותכולתו מסמל בעיני זיאן, ביצירותיה, את איבוד זהותן העצמית, והמטבח בפרט מסומן כאתר מחיקתן.

בצילומיה עושה זיאן שימוש אסטרטגי במתח בין מחיקה מוחלטת של הדימוי הנשי לטשטושו והעלמתו בתוך חפצים ומסמני דיכוי אחרים. קצף הסבון על רגליה של עקרת הבית, הדמות הנעלמת בתוך כיפת הברזל, הסאג', עליה אופות הנשים הדרוזיות פיתות, ואפילו רצפת הטרצו הישראלית כל כך, שמשטיחה את דמות האשה השרועה עליה – כל אלה מסמנים את הדיכוי באורח חייהן של הנשים. לצד זאת, מדגישים צילומיה עיסוק אינטימי בגוף הפרטי, אלא שהוא אינו מזוהה פרטנית אלא גנרי, המדגיש את מקומה חסר הזהות של אישה בחברה המסורתית.

מרווה עבד אלקאדר

תפקידה של אמנית הוא לשבור מחסומים, אך עבד אלקאדר, החיה ברהט, מקיפה עצמה בחומת צבר קוצנית. לאחר נישואיה ועם המעבר מבית הוריה לבית משפחת בעלה, כמקובל עדיין, היא הציבה מסביב לו עציצי קקטוס ליצירת גדר, כפי שהיה מקובל בכפר המסורתי. מהלך זה עשוי להתפרש כסימון הטריטוריה, אך שיח הצבר המשולב בעבודתה גם יכול להגן עליה, לאפשר לה לצמוח הן מתוך שורשיו, מתוך עצמה, והן אל מעבר לתרבות ממנה באה.

לאורך ההיסטוריה הודחקו נשים יוצרות אל מרחב הפעולה הביתי, המקומי, והודרו כמעט לחלוטין מהתרבות הציבורית, הפומבית. עבד אלקאדר עושה שימוש בטכניקת הצילום המזוהה עם המערב המודרני ועם תיעוד וחשיפה ציבורית, כדי להציג נשים לבושות לבוש מסורתי ועוסקות בריקמה – אמנות שנחשבת מקדמת דנא לפרקטיקה נשית הממלאת תפקיד קישוטי גרידא. דמויותיה אמנם נטועות עמוק בקרקע המורשת ומבצעות פעולה מסורתית, אך שורשיהן התרבותיים הם גם מקור לצמיחתן. כך בוחנת האמנית דיכוטומיות כגון אלו שבין מסורת למודרנה, בין עוקץ למגן, ובין כמיהה לשייכות לכינון זהות נשית עצמאית.

סלאם ממושה

ממושה הגיעה ארצה בשנת 1999. כיום היא סטודנטית להוראת אמנות בסמינר הקיבוצים. ממושה עוסקת בעבודותיה בגופה. לדבריה, כאשה נוצרית-אורתודוקסית מצפה ממנה קהילתה להתכסות ולהצניע את מיניותה. עם זאת, היא מתעקשת לצאת כנגד המקובל ובוחרת לצלם את גופה ולהעבירו לטכניקה ציורית. המעבר אל הציור מהפך את הניכור של המדיום התיעודי והופך אותו אישי יותר, חושפני יותר. הגוף הפיזי הופך מעטפת למתחולל במחשבותיה ובנימי נשמתה של היוצרת. באמצעות חיתוך הגוף, היא חושפת את נפשה המתמודדת עם שזנותו בחברה הסוגדת ללובן ולרזון גם יחד. "אני אוהבת", היא אומרת, "שהקנבס לא יכול להכיל אותי – אני ממלאה אותו עד להתפקע. זו אני!"

איברי גופה הקטועים ממקדים את עין הצופה ומעוררים בו אי-נחת ולכדי בחינת עמדותיו הערכיות והתרבותיות. בכך מבקשת ממושה להעמיד בסימן שאלה את מוחלטות היופי של האסתטיקה המערבית העכשווית, את הרזון והלובן כברירת המחדל.

זוודיתו יוסף סרי

בוגרת תואר ראשון באמנות מהמכללה האקדמית ספיר, ותואר ראשון מהמדרשה לאמנות בית ברל. יוסף סרי הציגה בתערוכות אישיות ומשותפות רבות וייצגה את ישראל בביאנלה בדקאר 2018.

עבודותיה של יוסף סרי עשויות בטכניקה מיוחדת שפיתחה מפחם טחון המעורבב עם חומרים פולימריים. את השימוש בפחם היא קושרת לזכרון ריח הפחם שליווה את ימי ילדותה, ובעיקר את ימי המסע בן השנתיים של משפחתה דרך מחנה המעבר בגונדר לישראל. לדבריה אין לה כל זיכרון מימי ילדותה. כל שהיא זוכרת הוא ריח הפיחמים העולים באש, עליו היו מכינות הנשים את תרכובותיהן וקולות קפה. החומר עצמו ממחיש אפוא ? זיכרון תת-הכרתי שעולה מהשכבות העמוקות של הלא-מודע ובאמצעותו יוצרת יוסף סרי קומפוזיציות שהן נסיון מחושב לבחון את חווית המעבר מתרבות אחת לאחרת, ואת זהותה כאמנית שחורה במרחב הישראלי.

השחור גם הוא הופך בידיה של יוסף סרי לנושא בפני עצמו. היא מציגה את הצבע כעדות בלתי מהימנה, נזילה, המעפילה ומתגברת על סימנים אחרים המבחינים אדם אחד למשנהו. עבודותיה מתריסות כנגד הקטגוריה המונוליתית "שחור" המייצרת זיהוי כולל וסטריאוטיפי, ומזמינה את הצופה לבחינה מושכלת בהבדלים ובמשמעותם. כך, באמצעות דימויים שמנהלים דו-שיח ביקורתי עם הסטריאוטיפים המתייגים את דמותו של ה"אחר" בחברה הישראלית, קוראת היא תיגר על המבט הישראלי ההגמוני ועל גילויי גזענות כלפי קהילתה.

"אשכול הרחם" מבקש לבחון את טבעו של האיבר המתיימר לייצג – ולתחום – את הנשיות. הרחם הוא בית קיבול לוולד, בית קינון לשונותו ולמאפייניו היחודיים, אבל אצל יוסף סרי הוא שחור. בכך ובמאפייניו האחרים, הוא חורג מהציפייה לתפקד כמקובל: הוא מחוץ לגוף האמהי, הוא חשוף וחושף את פנימיותו. הוא מבקש להעמיד בספק את הדמיון המכליל בין רחם לרחם על נגזרותיו המדירות.

כך גם "אני 1, אני 2, אני 3" ו"אנחנו והם": ללא קוי מתאר, ללא מורפולוגיה, נטולי גבולות, האובייקטים שמציגה היוצרת הם יצורים חד-תאיים, חסרי זהות מגדרית או גזעית, משוכפלים אך לא העתקים. השכפול מאפשר בחינה של הכלל, של הסטריאוטיפי, הדמיון מטיל ספק בהבדל. אך ההיסטוריה של ההבדל הגזעי מקודדת בחומר ומותירה לו את האפשרות ללבוש צורה אחרת, לנזול, כמו הזהות עצמה. האם הצורה היא תוצר של תהליך התכה של דמות האתיופי כדי למזגה בכור ההיתוך הישראלי? או אולי זוהי צורה שאיננה מקבלת תכתיב חברתי? צורה שאיננה קבועה מראש ולכן איננה ממשטרת את הגוף או מכתיבה את הנורמה, את האידיאל, ולכן מאפשרת לנו לבחון מה מניע את הבינאריות הסטריאוטיפית אך גם את הדמיון שאין לערער עליו?

"אני קוראת להן [לצורות] 'אני'. ברגע שהצופה קורא את הכותרת, הוא קורא 'אני', ובכך אני יוצרת משחק תפקידים מתעתע בין האני של הצופה לאני שלי". מבט האחר מקבע אותך בתבניות שמאפשרות זהות אחת בלבד – "לבן" או "שחור". הוספת צבעוניות בצדן האחד של כמה מהמסכות ביצירה "הם ואנחנו" מנכיחה זהויות נוספות שנמחקו מהתפיסה המהותנית של השחורות, ומוהלת אנחנו והם עד לבלתי הפרד.

דפנה שלום

צלמת, אמנית וידאו ויוצרת רב-תחומית, למדה ועבדה בניו-יורק ויצירותיה הוצגו בתערוכות רבות בארץ ובחו"ל.

"המבדיל"; קול ולחן: ויקטוריה חנה. מיצב הווידאו "המבדיל" הוא חלק מתוך הסדרה "מחליף הזמנים", אשר כוללת חמש יצירות, כולן מפרשות מחדש טקסי מעבר מסורתיים. באמצעותן, מבררת שלום את הכרחיותן של הלאומיות והמערביות כצירים דומיננטיים של ארגון החברה והתרבות בישראל. הסדרה כולה מתריסה אל מול הדיכוטומיות השגורות של יהודים וערבים ומייצרת מרחב רוחני שבו יכולה להתקיים זהות יהודית-ערבית משותפת.

בעבודה זו, חוברת שלום לאמנית הקול ויקטוריה חנה ועושה שימוש בטקסט הידוע של ההבדלה "המבדיל בין אור לחושך, בין קודש לחול, בין ישראל לעמים". שלום בוצעת בטקסט מרווחים של שקט ובוררת ממנו מספר מילים מצומצם, ובכך יוצרת מתח שמתחזק אל מול הכסא הבוער כסנה. באופן זה, מותירה האמנית לצופה די זמן להרהר ולחוות חוויה תבונית ופרשנית אל מול הטקסט שהופך בתהליך זה לעכשווי ורלוונטי. כמו המאורע המקראי המרעיש בו נתגלה האל למשה בשיח שהתקבע בתרבות כקוצני על מנת למנותו לשליחו לחירות, כך גם הכסא הפשוט הבוער בשדה קוצים מלמדנו שישראל עודם משועבדים, ממתינים למורה דרך.

נהוג שגבר הוא המוביל את טקס ההבדלה, אלא שב"מבדיל" של שלום, אישה היא המקוננת בעגה המדגישה ח' וע' ומרמזת על זהות היברידית, יהודית-ערבית, המתגלמת בגוף אחד, גוף אישה. דווקא במרחב הדתי המדכא מגדרית ואף אתנית, מפנה היוצרת מקום לביטוי עצמי נשי בעל זהות יהודית-ערבית.

בו בזמן, במסך מקביל, הקינה והתחינה בשירתה של חנה, לצד השימוש בשפת הסימנים, שפה החתומה בפני מרבית הצופים, מסיטים את תשומת הלב מתוכן הנאמר אל המונטוניות של תנועת הידיים המדיטיטיבית – היסט המזמן מישור נוסף של פרשנות, שאינה תבונית וכמו לקוחה מריטואל זר שאינו מוכר ואינו מובן.

"כתבי לילה" הוא פרויקט הכולל מספר סדרות של סריקות והדפסים במדיה מעורבת על כתב ברייל. "אני משלבת את כתב הברייל ביצירתי באופנים שונים", אומרת שלום, "כמטאפורה לחוויית אי-וודאות ודיסאורינטציה וכמדיום לעיבוד של יחס בין אסתטיקה ואתיקה". עבור האדם הרואה, ברייל הוא כתב חידה המזמן ערעור חושי על המוכר, שכן לנוכח סימניו חווה הרוב הרואה הוויית מיעוט שמודר משפה, ממרחב ומחברה.

"בואו" היא עבודה המבוססת על שירה של המשוררת והסופרת תהילה חכימי, שמציירת בכתובת את האפרוריות בעולם. כמהנדסת מכונות בהכשרתה, היא מקשרת בין מנגנוני המכונה למנגנוני השפה, ויוצאת נגד השעבוד להישגיות ונגד

המכניות בעבודה המודרנית. לצד זה, עוסקת בשירתה בבדידות בעידן הגלובליזציה
ובריקנות של חברת השפע העכשווית.

בואו

בואו לכו אתי
השתחררו מכללי התחביר הרעים
חרגו מהרגלי הפיסוק הרעים שלכם
התירו את מילות הקישור
הניחו לסימני השאלה
אותיות תשתעשענה כמו
ילדים על חוף ים רחוק
לחשו אותן
כמו כתבתם את שמכם בחול

רישום נערות במדי פנימייה, נטולות ראש, מכתים את "בואו" המתורגם לברייל. כבד
הראייה חש בשיר ומבין את תוכנו, אך אינו רואה את הרישום. האדם הרואה חווה
הכרה נדירה כי הוא מוגבל. הבנתו איננה ודאית, מצב שהוא קבוע אצל כבד הראייה.
הנערות אחידות בנראותן – השלווה והתמיכה שמעניקה השייכות לקהילה, ההצמדות
למסורת. אך מחירן, קובעת שלום, הוא אבדן הזהות האישית, הייחודיות והיכולת לחיות
את חייך במלואם.

שלום עצמה הותירה מאחוריה חיי קהילה מסורתיים ולפיכך חיה את חייה בקונפליקט
מתמשך בין הכמיהה להיות חלק מקולקטיב קוהרנטי ומגן לבין השאיפה לעצב זהות
אינדיבידואלית אוניברסלית ובעלת מחשבה חופשית. למרות שמרדתי, היא אומרת, לא
יכולתי לנקות את גופי מהריטואלים בהם צפיתי והתנסתי. רק הרחק, בזמן שהותה בניו
יורק, החלה בתהליך של פירוק מה שהיא מכנה "קונפליקטים זהותיים מזרחיים",
תהליך שחידד לה דיכוטומיות של שייכות ואחרות ובמקביל יצר גם דיפוזיה שהובילה
לגיבוש זהות המבוססת על הרוחני שבמקורותיה.

אבקיילש בלאי

בלאי היגרה לארץ בשנת 1994. היא התחילה לצייר בגיל 17, ולמדה משחק וכן רישום וציור אצל האמנית מאיה כהן לוי. היא בעלת תואר ראשון במדעי הרוח והחברה מהאוניברסיטה הפתוחה.

באמצעות טכניקת האקוורל וקומפוזיציות נוגות, צוללת בלאי אל מעמקי תודעתה ומרפרפת בין קורותיה לנבכי נשמתה. ציוריה כאילו יוצרים מציאות משל עצמם, מעלים מן האוב חלום או חיים במקום ובזמן אחר, אך למעשה נטועים עמוק בחוויות חייה. בלאי עוסקת בדמויות מנודות, במערכות יחסים במשפחה, בחוויות נדידה וניתוק. את נושאי הציור ואת הדימויים היא אמנם שואבת מחייה, אך הם מעוררים בצופה תחושה של חזיון שמונע מסערת רוחות.

אסתר אקפן

תלמידת תיכון. " השיער שלי הוא העוצמה שלי", אומרת אקפן, המצלמת את חברותיה מאחור כשפניהן אינם גלויים לעין, והדגש הוא על שיערן. "כל תרבות מביאה את היופי והייחודיות שלה. היופי שאני מביאה משקף לא רק את החיצוני, אלא גם את הזהות, את התרבות שאני מגיעה ממנה. החיבור לסממן הייחודי, המבדיל", אומרת אקפן, "מחזק אותי אל מול הגזענות בחברה הישראלית".